

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТОСУНКИ ЕЛЛІНІВ ТА СКІФІВ
У ПІВНІЧНОПОНТІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ**

Міжнародно-правові відносини як об'єкт і сфера, в якій функціонує міжнародне право, є визначальним фактором його походження та сутності. У той час, як загалом міжнародне право та міжнародно-правові стосунки античної доби вже протягом тривалого часу є об'єктом пильної уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-істориків та правників [1; 2; 3], питання щодо відносин античних держав Північного Причорномор'я з їхніми сусідами – «варварами» – скіфами, таврами, лісостеповими союзами племен, сарматами та їхніх взаємних впливів досі не знайшли належного відображення в історико-правових дослідженнях. Хоча варто зауважити, що в історичній літературі питання еліно-варварських взаємин порушувалися неодноразово. Серед спеціальних праць можна назвати розвідки Я.В. Доманського, Е.І. Соломонік, Ю.А. Виноградова та ін. [4; 5; 6; 7].

Гракам, які складали переважну частину населення північно-причорноморських полісів, вже від самого початку колонізації північного узбережжя Понту Евксинського доводилося входити у певні відносини з місцевими племенами – таврами, скіфами, саками, а з часом і з більш віддаленими племінними союзами – гелонами, будинами [8 с.3–4], неврами та іншими, про які згадував «батько історії» Геродот [9, IV, 103–109; 10] та інші античні автори.

За підтримуваною більшістю дослідників концепцією, еліно-скіфські відносини цілком можна вважати міжнародно-правовими. Більшість еволюціоністів вбачає появу міжнародних відносин, що вимагають свого правового врегулювання, вже на етапі появи вождівств (англ. *chiefdom* – перехідної ланки між класичним первісним та станово-класовим суспільством, яка характеризується складною соціальною структурою зі стабільним політичним лідерством та системою адміністративної ієрархії) [11, с.140–142]. О.В. Буткевич переконливо доведено, що вже на етапі вождівства практично складається процес формування прототипів норм міжнародного права у формі звичаїв, обрядів, міфів тощо, які застосовуються в практиці міжнародних відносин. Ще тоді відбувається поділ міжнародних відносин на офіційні (їх здійснюють лише чітко визначені суб'єкти політичної влади) та неофіційні (відносини окремих осіб з представниками інших структур). У зовнішніх зносинах виокремлюються адміністративні, торговельні, воєнні, протокольні, обрядові, релігійні та ін. З появою дер-

жав у міжнародних відносинах визначається центральна ланка – міждержавні відносини, які стають головним фактором формування міжнародного права, а нормам останнього надається санкціонована державною обов'язковість, хоча вони за сутністю та за формою тісно пов'язані з їх попередниками (відносинами додержавних надобщинних політичних структур) [3, с.10]. Усі названі елементи ми знаходимо у населення півдня сучасної України вже з VII ст. до н.е. Отже, цілком коректним вбачається вже відносно античного часу вести мову про зародження стосунків міжнародно-правового характеру у північнопричорноморському регіоні.

Чи не найтісніше населенню північнопонтійських полісів довелося контактувати зі скіфами-номадами, які контролювали величезну територію між Доном, Дунаєм та Дніпром, а також частину Криму. Саме вони стали етнічною основою Скіфської протодержави. Характерною рисою процесу формування скіфської державності була синполітичність. Державне утворення складалося під впливом іншої, більш розвиненої грецької цивілізації (держав Північного Причорномор'я) і стало поєднуючою ланкою між двома осліми світами – світом грецьких колоній та світом землеробів Лісостепу. Об'єктивно об'єднання племен було викликано низкою чинників. На думку Р.Ньюмеліна, «факторами, які навіть на найнижчих ступенях цивілізації змусили племена та народи об'єднатися, окрім магічних та релігійних святкувань, були тіми ж, що переважають в дипломатії і сьогодні – це інтереси торгівлі» [12, р.251]. Окрім того, об'єднанню скіфів у племенні та міжплеменні союзи значною мірою сприяла необхідність охороняти свої пасовища від посягань з боку інших скотарів. «У нас [скіфів – О.Г.], – пише Лукіан Самосатський у новелі про Токсаріда, – точаться постійні війни, ми або самі нападаємо на інших, або зазнаємо нападів, або вступаємо в сутички через пасовища та здобич» [13, с.127].

Кочова загроза протягом тривалого часу була важливим фактором повсякденного життя населення античних держав Північного Причорномор'я – Ольвії, Херсонесу, Боспорського царства [13, с.5–6]. Про величезну роль скіфських правителів у житті Боспорської держави свідчать, наприклад, події міжусобиць між спадкоємцями царя Перісада (помер у 311/310 або 310/309 рр. до н.е.). Писемні джерела зафіксували втручання в цю політичну боротьбу одного зі скіфських вождів, котрим хронологічно міг бути наступник володаря, похованого в кургані Куль-Оба. Тоді, у 310–309 рр. до н.е., скіфи підтримали старшого сина Перісада – Сатира, зокрема здобули йому перемогу в битві при Фаті (ймовірно, одна з річок Прикубання). Однак згодом Сатир загинув, а його брат Євмел, здобувши боспорський трон, наказав перебити всіх друзів та родичів Сатира. Врятувався лише син Сатира, який

верхи втік до ставки скіфського царя Агара. Цей епізод, окрім іншого, свідчить, що ставка Агара – ймовірно, володаря скіфів, які проживали у степовому Криму, – розташовувалася майже поруч із столицею Боспору Пантікапеєм, і зайвий раз підкреслює міцність політичних позицій пізньоскіфської держави, що спиралася на реальну військову силу, в цьому важливому для них регіоні Північного Причорномор'я [14, с.156].

Отже, протягом тривалого часу відносини між Скіфією та античними державам Північного Причорномор'я перебували у воєнній площині. Але слід враховувати й інше. Як зазначають дослідники, «війна не може вважатись постійною умовою міжнародних відносин і часто була характерною між малими групами і доволі рідко продовжувалась довго ...Торгівля, сприяючи миру та єдності між розрізненими елементами наче магічна сила, є важливим передвісником цивілізації» [12, р.288, 290]. Періоди воєн змінювалися миром, а тривале життя давніх греків поряд з кочовими народами не могло не мати наслідком взаємне проникнення культур та традицій, виникнення певної спільності історичної долі [15]. Важливо й те, що кочовики, які освоїли степовий «океан», були ланкою, поєднуючою між собою «острови» та «материки» осілих цивілізацій – створених елітами у Північному Причорномор'ї держав та союзів племен Лісостепу [13, с.6] (ймовірно, прото-слов'ян).

Велику роль відігравали торгівельні відносини Скіфії з античними державами Північного Причорномор'я – адже саме звідси (безпосередньо або транзитом з інших античних центрів) до скіфів надходили предмети розкоші, зокрема коштовні ювелірні вироби, а також інші товари. У грецьких містах існували навіть спеціальні майстерні, що працювали на замовлення багатих скіфів. Про розмах цієї торгівлі красномовно свідчить лише один такий факт: під час дослідження Чортомлицького кургану знайдено своєрідний склад амфор. Тут виявлено щонайменше 56 посудин, в яких зберігалися колись сотні літрів привізного вина.

Одним із основних торговельних партнерів Великої Скіфії було знов таки Боспорське царство. С.О.Жебелов писав, що на Боспорі Спартокіди приклали всі зусилля до того, щоб залучити туземну верхівку до сфери своїх комерційних інтересів. Це зближення греків зі скіфами, на думку дослідника, «призвело до того, що елінізація серед них стала розвиватися швидко та успішно» [16, с.266]. Як свідчив грецький оратор і політик Демосфен на початку IV ст. до н.е., лише до Афін звідси щорічно вивозилося близько 400 медміннів (приблизно 16 000 тонн) хліба. Зрозуміло, такий величезний зерновий потік складався не тільки з продукції власне Боспору, а й вбирав зерно зі Скіфії, володарі якої постачали його і з хліборобських районів Лісостепу. В організації такої хліботоргів-

лі, можливо, брали участь представники скіфської еллінізованої знаті, могили котрих виявлено у межах Боспорського царства. Найвідомішим з таких поховань є курган Куль-Оба, на околиці сучасної Керчі [14, с.153-156].

Наявні історичні джерела містять також низку прямих та непрямих свідчень щодо данницьких відносин, які склалися між Херсонесом, Боспорським царством, з одного боку, та скіфами – з іншого. Як вважають дослідники, підґрунтя таких відносин було закладене ще на початковому етапі еллінської колонізації Північного Причорномор'я [17]. В цей час усі землі на території Боспору вважалися власністю царських скіфів. Б.М.Граков навіть вважає, що їм належала територія усього Криму [18, с.72]. Отже, заснування грецьких колоній не могло відбутися без узгодження цього питання у якійсь формі зі скіфськими правителями [19, с.79]. За свідченням Страбона, скіфи-кочовики надавали свої землі для обробки та вирощування сільськогосподарських культур усім, хто бажав цього, а за це стягали з них помірковану данину. Цілком ймовірно, що ойкістами грецьких переселенців до Східного Криму було укладено з скіфськими царями відповідні угоди. Про досягнення таких домовленостей, зокрема, про надання землі для заснування Пантікапею, зі скіфським царем Агаетом, згадує Стефан Візантійський [20, с.180]. Судячи з повідомлення Страбона, цими міжнародно-правовими договорами передбачалася й сплата данини за землю, що одержувалася переселенцями. Сам факт заснування на Боспорі порівняно великої кількості колоній свідчить про те, що претензії скіфів були не надто обтяжливими для греків.

Про виплату боспорянами данини на користь скіфів згадував Лукіан у новелі про Токсаріда [13, с.138]. Страбон у «Географії» також оповідав про те, що необхідність сплачувати данину варварам стала причиною відмови від влади боспорського царя Перісада V. При цьому автором було використано термін «форос», який означає «подать, платіж, податок», тобто, за визначенням фахівців, «явище достатньо регулярне, таке, що характеризує відносини між державами або племенами протягом більш або менш тривалого часу» [21, р.1951]. Сплата форосу в розумінні античних авторів, зазвичай, свідчить про залежність одних держав або народів від інших. Наприклад, Геродот, який оповідав про те, що народи Передньої Азії протягом 28 років сплачували скіфам форос [9, I, 106], чітко відрізняє його від «добровільних дарів» [9, III, 89].

Не сплачувати встановлених платежів на користь скіфів могли собі дозволити лише ті, хто відчував свою силу. Першим таким серед боспорських правителів Страбон називає Асандра. Виходячи з цього Є.А. Молев дійшов висновку, що до Асандра майже усі царі Боспору (виключаючи Мітрідата та Фарнака, які для Страбо-

на були царями Понтійської держави) змушені були сплачувати данину царям Скіфії [20, с.179].

Ми не маємо підстав не довіряти повідомленням античних авторів. Звичай брати данину з підкорених народів був притаманний скіфам ще із часу їхніх походів до Передньої Азії, що цілком надійно засвідчено Геродотом [9, I, 106]. На думку фахівців-скіфологів А.М. Хазанова, В.А. Ільїнської та А.І. Тереножкіна, таким було загальне діюче право протягом усієї скіфської історії [22, с.154; 23, с.367].

Скіфо-еллінські контакти відбувалися й на рівні «народної дипломатії». Відомо, що окремі представники скіфської еліти особисто здійснювали подорожі до Греції, щоб ознайомитися з досягненнями еллінської культури, у тому числі й правової. Це яскраво засвідчується, наприклад, повідомленням Плутарха про візит пізніше визнаного стародавніми греками одним із семи найвидатніших мудреців скіфа Анахарсіса (бл. 620–540 рр. до н.е.) до афінського законодавця Солона [24, с.204]. За оповіддю Плутарха, Анахарсіс «прийшов до солонового дому в Афінах, постукав та сказав, що він іноземець, прийшов укласти з ним союз дружби та взаємної гостинності. Солон відповідав, що краще заводити дружбу у себе вдома. «Так ось, – відповідав Анахарсіс, – ти сам ось вдома, так і уклади з нами союз дружби та гостинності». Солон прийшов у захват від його винахідливості; він прийняв його привітно та деякий час тримав у себе, коли сам він вже був громадським діячем та складав закони» [25, с.161].

У висловах Анахарсіса, що збереглися до нашого часу завдяки творам Геродота, Платона, Аристотеля, Страбона, Цицерона, Павсанія, Климента Олександрійського, Діогена Лаертського, відображено деякі елементи правосвідомості кочових скіфів, зокрема, їхня схильність з повагою ставитися до похідних від самої природи норм звичаєвого права та зневага до створених людьми законів. Діодор Сіцилійський у своєму творі «Бібліотека» оповідає як у розмові з царем Крезом на запитання, яка істота є найсправедливішою, Анахарсіс відповів: дика тварина, бо вона живе за природою, а не за законами [26, с.108; 27, с.364]. Незважаючи на розбіжності у правосвідомості двох народів, скіфський мудрець вважав, що між ними усе ж існує багато спільного. Він зазначав, що «...коли мова йде про цінності людей, не в мові справа, а в їхніх поглядах, котрими різняться і грек від грека» [28, с.11]. А у листі до Солона скіфський філософ писав: «Елліни – мудрий народ, але ні в якому відношенні не мудріший за варварів, у яких боги не відняли здатності пізнавати прекрасне... Ознаки дурості, як і ознаки розуму, у варварів і греків одні й ті ж» [28, с.11–12]. Греки, знайомі зі скіфською культурою, виявляли свою повагу до скіфів. Наприклад, Страбон писав: «Тому-то і Анахарсіс, Абаріс, і деякі

інші скіфи, їм подібні, користувалися великою славою серед еллінів, що вони виявляли характерні риси свого племені: люб'язність, простоту, справедливість».

Протодержавне утворення, інколи зване Великою Скіфією, проіснувало до III ст. до н. е. Після загибелі Атея Скіфське царство значно зменшилося. Скіфське населення зосередилося лише у гірському Криму та пониззі Дніпра. Скіфська держава, що остаточно склалася близько III ст. до н. е. з центром у Криму, була більш тривкою. Її столицею стало місто Неаполь Скіфський [29, с.7]. Державність пізніх скіфів проіснувала приблизно до другої половини III ст. н.е., коли її було знищено готами.

Відчутне скорочення підвладних скіфам територій, відмінність їхніх природних умов порівняно з колишніми скіфськими степами, призводять у цей період до кардинальної зміни їхнього способу буття – із кочовиків скіфи перетворюються на осілих мешканців поселень сільського типу та укріплених городищ. «Пізноскіфська культура та її характер, – зауважував П.М. Шульц, – значною мірою визначалися процесами виникнення та розвитку скіфського міста» [30, с.265]. Розвинені торговельні відносини – наслідок переходу до осілості та еллінізації пізніх скіфів – покликали до життя прошарок купців, які вели жваву торгівлю із сусідніми країнами.

Пізноскіфська держава також здійснювала активний військовий тиск на поліси Північного Причорномор'я. Декрет на честь Протогена [31, №32], що відноситься до часу не пізніше 213/212 р. до н.е., змальовує скрутне становище Ольвії, яка потерпала від напору на неї Кримської Скіфії та змушена була рятуватися від них «дарами» скіфським царям [16, с.266]. Але щедрість Протогена, а можливо, й інших ольвіополітів, не могла зарадити справі, і приблизно у середині II ст. до н.е. Ольвія зрештою була вимушена визнати над собою протекторат скіфських царів. Ця подія пов'язана з іменем царя кримських скіфів Скілура, мідна монета якого починає карбуватися в Ольвії. Відносини протекторату призвели до встановлення досить тісних контактів між Кримською Скіфією та Ольвією. За часів правління царя Скілура у його найближчому оточенні з'являються радники-греки, які були не лише великими купцями та посередниками у торгівлі, але й керували військово-морськими експедиціями пізноскіфської держави проти піратів, забезпечуючи тим самим безпеку морської торгівлі Скіфського царства, допомагали розбудовувати столицю – Неаполь Скіфський, вели ділову переписку грецькою мовою тощо. Відоме ім'я одного з них – Посідей, який, вірогідно, був громадянином Ольвії. Безумовно, саме вони, а також їхні помічники-греки були провідниками еллінського впливу на культуру Кримського царства скіфів.

Шукаючи прямого виходу до морського узбережжя у II ст. до н. е. Кримська держава пізніх скіфів розпочинає політику активної експансії у західному напрямі. Вже на початку цього сторіччя на території хори Херсонеса у Північно-Західному Криму на місці грецьких сільських поселень будуються пізньоскіфські укріплення. Це призводить до конфлікту з Херсонеською державою. Віднайдений у 1910 р. херсонеський почесний декрет [32, с.9–10], датований II ст. до н.е., засвідчує, що у період Діофантових війн зі скіфами загони херсонеських військ вели активні військові дії проти скіфського укріпленого поселення (або фортеці) Напіт (як і проти Калос Ліменеу). Ці військові дії проти скіфів, ймовірно, були викликані прагненням населення античних полісів звільнитися від постійної загрози з боку «варварів». Адже відомо, що царі скіфського царства намагалися підпорядкувати собі грецькі міста-держави і у певні періоди такі спроби мали успіх. Спираючись на свої зв'язки з Гераклеєю, Херсонес став шукати підтримки проти скіфів у понтійського царя Фарнака, що знайшло юридичне оформлення у підписанні договору про дружбу та взаємну допомогу 179 р. до н.е. [31, №402; 33, с.24]. А коли наприкінці II ст. натиск скіфів став загрожувати самому Херсонесу і його незалежності, херсонесці були змушені віддатися під захист онука Фарнака, Мітрідата Євпатора, обравши його своїм «предстоятелем» (προστάτης) [16, с.266], іншими словами, передати свою державу під заступництво й захист понтійського царя, тобто під його протекторат. У II–I ст. до н.е. відбуваються й збройні конфлікти скіфів із населенням Боспорського царства. Це засвідчується, наприклад, написом на постаменті статуї з Пантікапею: «...Лісімаха, ласкавого у поведженні з усіма громадянами та з чужоземцями, вбив бурхливий Арес номадів» [34, №120]. Водночас, в окремі періоди історії між пізніми скіфами та Боспорською державою складалися й союзницькі відносини. Інколи вони навіть закріплювалися династичними шлюбами. Наприклад, збереглися відомості про шлюб боспорської цариці Камасарії з Арготом, сином Ісанфа [34, №75], у якому дослідники вбачають представника скіфської царської сім'ї [35, с.97], шлюб Дедмотіс, дочки царя Скідура з боспорянином Гераклідом, всиновлення останнім Перісадом скіфського «принца» Савмака [20, с.185; 36, с.37].

Найбільше свідчень про військові союзи між античними державами Північного Причорномор'я та скіфами містять нарративні джерела. Одне з найважливіших місць серед таких джерел, зважаючи на надзвичайно фрагментарну висвітленість періоду III–IV ст. н.е. у письмовій традиції, посідає 53 глава праці Константина Багрянородного «Про управління імперією». На думку фахівців, її було складено на підґрунті херсонеських хронік не пізніше

V ст. В основі оповіді лежать реальні події, що відбулися близько 291–293 рр. [37, с.212–213]. Константин Багрянородний повідомляє, що коли в Римі правив імператор Діоклетіан (284–305 рр.), Савромат (Фофорс), син Кріскорона, боспорянин, зібрав скіфів, які населяли береги Меотиди (Азовського моря), виступив проти римлян, захопив країну лавів та дійшов до р. Галіс (р. Кизил-Імрек на території Туреччини). Імператор вислав проти них війська на чолі з трибуном Константом I (Констанцієм Хлором), який, однак, не зміг перемогти противника. Тоді Діоклетіан звернувся до Херсонесу з проханням надати допомогу. Херсонесити, зібравши війська, завдали нищівного удару в тил Савроматові та захопили його столицю. Після цього з «варварами» було укладено мирну угоду на вигідних імперії умовах. Отже, зважаючи на наведене повідомлення, можемо зазначити, що скіфи та, очевидно, інші «варварські» племена та їхні союзи відігравали помітну роль у міжнародних подіях того часу і виступали цілком повноправними суб'єктами міжнародно-правових відносин.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що зважаючи на усі наведені факти, можемо впевнено констатувати наявність тісних стосунків між скіфськими та еллінськими державними утвореннями, розташованими на північному узбережжі Понту Евксинського. Ці відносини слід вважати міжнародно-правовими, оскільки вони мали офіційний характер та зачіпали адміністративну, торговельну, воєнну, обрядову, протокольну, релігійну й інші сфери життя обох етносів. Саме вони зумовлювали особливості міжнародного права, що склалися у північнопонтійському регіоні за часів античності.

Список літератури: 1. Жигунин В.Д. Международные отношения эллинистических государств в 280-220 гг. до н.э. Казань, 1980. 2. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). М. 1958. 3. Буткевич О.В. Становлення і розвиток міжнародного права у стародавній період: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К. 2002. 4. Доманский Я.В. Из истории отношений Ольвии со Скифией // Проблемы исследования Ольвии. Тезисы докладов. Парутино. 1985. 5. Бондарь Н.Н. Торговые отношения Ольвии со Скифией VI–V вв. до н.э. // Советская археология. 1955. XXIII. 6. Соломоник Э.И. О скифском государстве и его взаимоотношениях с греческими городами Северного Причерноморья // Археология и история Боспора. Симферополь, 1952. 7. Виноградов Ю.А. Особенности греко-варварских взаимоотношений на Боспоре в VI–III вв. до н.э.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л. 1990. 8. Гавриленко О.А., Гавриленко О.О. Джерела до вивчення суспільно-державного устрою геліоно-будинів (VII–III ст. до н. е.) // Актуальні проблеми юриспруденції у дослідженнях вчених. Додаток до журналу «Міліція України». 1999. № 1 (5–6). 9. Геродот. История в девяти книгах. Л., 1972. 10. Скржинська М.В. Скіфія та еллінський світ в «Історії» Геродота // Археологія. 1991. № 1. 11. Бунятян К.П. Давнє населення України. К., 1999. 12. Numelin R. The Beginnings of Diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations. London; Copenhagen. 1950. 13. Скифия: история, хозяйство, быт, религия, военное дело / Мурзин В.Ю., Гаврилюк Н.А.,

Бессонова С.С., Фиалко Е.Е., Черненко Е.В. Николаев. 2004. 14. Бунятян К.П., Мурзин В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії / Україна крізь віки. Т.1. К., 1998. 15. Русяева А.С. Исторические личности эллино-скифской эпохи. (Культурно-политические контакты и взаимовлияния). К.- Комсомольск. 2003. 16. Жебелев С.А. Народы Северного Причерноморья в античную эпоху // Северное Причерноморье. М.-Л., 1953. 17. Яковенко Э.В. Скифы на Боспоре: Автореф. дис. ... докт. ист. наук. М., 1985. 18. Граков Б.Н. Скифы. М., 1971. 19. Вахтина М.Ю., Виноградов Ю.А., Горончаровский В.А., Рогов Е.Я. Некоторые вопросы греческой колонизации Крыма // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Тбилиси. 1979. 20. Молев Е.А. К вопросу об уплате Боспором дани варварам // Античная гражданская община: проблемы социально-политического развития и идеологии. Межвузовский сборник. Л., 1986. 21. Liddell H.G., Scott R., Jones H.S. A greek-english Lexicon. Oxford. 1953. 22. Хазанов А.М. Социальная история скифов. Основные проблемы развития древних кочевников евразийских степей. М., 1975. 23. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. К., 1983. 24. Соломоник Э.И. Рец.: Kindstrand J.F. Anacharsis. The Legend and the Apoptegmata. Uppsala. 1981. // Вестник древней истории. 1988. № 3. 25. Плутарх. Избранные жизнеописания. В 2-х тт. Т. 1. / Сост. М.Томашевская. М., 1986. 26. Агбунов М.В. Путешествие в загадочную Скифию. М., 1989. 27. Кодлубай І. Філософські уявлення у скифів – неймовірна вигадка чи реальність? // Зерна. Літературно-мистецький альманах українців Європи (Париж-Львів-Цвікау). 2002. № 6-7. 28. Українська економічна думка: Хрестоматія. К., 1998. 29. Ольховський В.С., Храпунов И.Н. Крымская Скифия. Симферополь, 1990. 30. Шульц П.Н. О некоторых вопросах истории тавров (территория, хронология, взаимоотношения с античными городами и скифами) // Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. М., 1959. 31. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2. Petropoli. 1916. 32. Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. К., 1964. 33. Гавриленко О.А. Лапідарні пам'ятки права античних полісів Північного Причорномор'я в історичних та юридичних дослідженнях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. // Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. 2005. № 1. 34. Корпус боспорских надписей. М.- Л., 1965. 35. Виноградов Ю.Г. Перстень царя Скила // Советская археология. 1980. № 3. 36. Мельников О. Нимфей, скифский вождь Саммак и «измена Гилона» // Нумизматика і фалеристика. 2001. № 2. 37. Зубарь В.М., Русяева А.С. На берегах Боспора Киммерийского. К., 2004.

Надійшла до редакції 18.04.06

О.М. Головки

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ У ГЕТЬМАНШИНІ ТА ВВЕДЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ СИСТЕМИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХVІІІ СТ.)

Практично усі відомі державні утворення на ранніх стадіях свого розвитку пережили існування адміністративних органів з нерозділеною компетенцією. Прагнення збільшення доходів бюджету, залежно від конкретно-історичних умов, реалізовувалося через найрізноманітніші засоби: підвищення прямих і непрямих податків, використання у фіскальних цілях монетної релатії та монополій на торгівлю (або виробництво) окремими продуктами